

V. L. III, 10

ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE
SERIA III TOMUL VI MEM. 6

B. P. HASDEU CA LINGUIST

DE

SEXTIL PUȘCARIU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Sedința dela 2 Decembrie 1932

Dela depărtare B. P. Hasdeu ne apare astăzi altfel decât acum cincizeci de ani, când, în apogeu, domina istoria și filologia română, și decât acum douăzeci și cinci de ani, când se stingea, aproape neștiut, în singurătatea sa dela Câmpina.

Perspectiva pe care vremea ne-a ajutat s'o dobândim, ne permite să așezăm, cu toată admirația, dar fără exagerări, la locul ce i se cuvine în istoria culturii noastre, pe acest bărbat cu un talent atât de strălucit și multilateral și de o atât de rară originalitate, care a meritat de sigur mai mult laudele decât uitarea contemporanilor.

A venit în 1856, la vârsta celor mai cutezătoare visuri tinerești, în mijlocul neamului său, care se găsea în plină prefacere culturală și socială. A venit din Rusia ce răscolea prin universitățile sale până la chin curiozitatea tineretului de a se iniția în cele mai diverse ramuri ale științei și de a se cheltui întreg, chiar și pentru o utopie. A venit, în toiul epocii romantice, din Basarabia, unde Pușchin era poetul favorit al boerimeii române și unde era proaspătă încă amintirea lui și a celui alt mare poet rus răpus în duel în floarea tinereții. Ca «eroul vremurilor noastre» din romanul lui Lermontov, Hasdeu avea spiritul de frondă, nu cunoștea teama și se simțea atras să ia lupta cu adversarii cei mai redutabili; ca el credea — și cu credința aceasta a rămas până la bătrânețe — că dreptul omului să zmulgă vieții cât mai mult nu trebuie zăgăzuit de considerații convenționale, că voința creatoare nu trebuie

stânjenită printr'o prea mare disciplină. Planurile sale erau totdeauna vaste, proporțiile întrezărite impunătoare, dorul de a începe o operă era mai mare decât stăruința de a o duce la capăt.

Transformarea radicală prin care trecea cultura noastră cerea multilateralitate. Personalitățile mari ale epocii erau învățați și poeți în același timp, editori și șefi de școală, filosofi și bărbați politici. Cum cultura noastră era de imitație, nu era prea greu să găsești modelele străine, a căror noutate putea trece drept originalitate. Prestigiul străinătății era atât de mare, încât, în știință, o bibliografie bogată prețuia cât un argument, iar o recensie sau o scrisoare dela un savant apusean servea la stabilirea definitivă a unei reputații.

Ambianța în care Hasdeu își începe activitatea era favorabilă pentru desvoltarea întreitului său talent, de poet, filosof și cercetător. Intr'o vreme și într'un mediu în care restrângerea voită într'un domeniu limitat, specializarea plină de sacrificiu, îngrădirea câmpului de activitate, spre a-l putea pătrunde în adâncime, era mai puțin apreciată ca astăzi, Hasdeu se putea lăsa condus de bogata sa fantazie, care stabilea legături între cele mai disociate domenii. El nu înțelegea să reziste ispitei de a se avânta în orice direcție în spre care spiritul său de o rară elasticitate se simțea atras. Cu pătrunderea sa neobișnuită, el izbutea să se inițieze în foarte scurtă vreme în cele mai variate discipline căutând să acopere lipsurile autodidactului printr'o pășire sigură și orbind printr'un aparat științific impunător.

La lingvistică Hasdeu a ajuns mai târziu, pornind dela studiile istorice. In cercetările sale asupra trecutului nostru, el s'a izbit de problema patriei noastre primitive și a formațiunii poporului român. Pentru o minte deprinsă să vadă dincolo de documentul istoric, chestiunea aceasta, care constituie una din cele mai interesante probleme ale istoriei universale și care deschide largi porțile ipotezelor, trebuia să fie deosebit de tarăgătoare. Cu atât mai mult, cu cât tocmai atunci apăruseră faimoasele *Rumänische Studien* ale lui Rösler și începuse propaganda hunfalvyană. Prin întreg temperamentul său de polemist Hasdeu se simțea chemat să ia lupta cu cei ce ne făceau venetici în țara noastră. Combaterea lor

era o operă de patriotism, căci demonstrarea continuității însemna afirmarea dreptului nostru istoric și justificarea revendicărilor noastre teritoriale.

Acolo unde documentul înceta, speculațiunile lingvistice aveau să spargă întinericul neștiinței. Plecând dela acest principiu just, el își caută în istoria limbii dovezile pentru stăruința poporului român în Dacia.

Înainte de toate trebuia studiat elementul autohton. Astfel Hasdeu deveni albanolog și ajunse la filologia comparată, pentru care în curând — la 1873 — i se creă o catedră la Universitatea din București. Rösler trebuia combătut cu argumentele sale; Hasdeu căută elemente vechi germane, în special gepide, pătrunse în limba română din nordul Dunării și crezu că descopere un asemenea element în Zâna Filma. Însemnătatea toponomasticeii fu recunoscută de el și numirile topice fură puse la contribuție pentru demonstrarea tezei sale. Cumani, cu care poporul nostru fusese în legătură înainte de întemeierea principatelor, fură cercetați și din punct de vedere al limbei.

Convins că adevărul răsare adesea din răsturnarea unei ipoteze, el a avut, ca marele Grimm, curajul erorii (cf. *Istoria Critică* p. 17). Știind utiliza orice argument pentru teza sa, nedându-se niciodată învins, ci apărându-se cu iscusința unui avocat dibaciu, care nu se sfiește să întrebuițeze ironia și satira în locul faptelor doveditoare, el a cunoscut succese mari. Pe când eram în liceu, Hasdeu trecea de cea mai genială minte a neamului nostru.

Tocmai această parte a activității lui, pentru care contemporanii săi îl prețuiau mai mult, e cea pe care timpul a șters-o aproape cu desăvârșire. Cursurile sale de filologie comparată nu mai pot fi cetite; teoriile sale despre originea poporului albanez n'au fost acceptate, etimologiile sale preromane și germane nu s'au putut menține. Ceea ce era clădit în mod artificial, oricât de mare ar fi fost măestria arhitectului, trebuia să se năruie cu timpul. Tot ce a rămas, sunt câteva pagini strălucite de dialectică.

Trecerea lui Hasdeu dela preocupările istorice la cele filologice a urmat și pe altă cale decât în legătură cu problema originii poporului român.

Cunoașterea limbii rusești îi dădea posibilitatea să întrebuințeze cu ușurință documentele istorice scrise în limba slavonă. Cercetările în direcția aceasta făcură din el întâiul nostru slavist și îl duseră la aprofundarea raporturilor slavo-române.

Tocmai pe atunci marele slavist Miklosich publica studiile sale fundamentale cu privire la elementul slav și caracterul balcanic al limbii române și tot atunci apărea dicționarul etimologic al lui Cihac, din care se evidenția marele număr de împrumuturi făcute de limba română din limbile învecinate, mai ales dela Slavi.

În lingvistică ieșise pe atunci triumfătoare școala neogramaticilor, care apropia studiul limbii de științele naturale, formulând legi rigide fonetice și stabilind statistici. Multe cuvinte, pe care filologii noștri le considerau ca elemente latine, se dovediră împrumuturi din limbi străine, căci legile fonetice se împotriveau la derivarea lor din latinește. Numărul mare al acestor « elemente » străine era impresionant și făcea pe statisticieni să pună la îndoială chiar romanitatea limbii noastre.

Împotriva lor se ridică Hasdeu, și nu numai din considerații de ordin sentimental, ci din convingerea ce i-o dădeau tocmai cunoștințele sale de slavist.

È interesant că o făcu mai întâiu (la 1876) cu ocazia unei recenzii despre o carte a lui Baudouin de Courtenay. Acest linguist polon — descendent dintr'o familie franceză — recunoscuse — ca și Hugo Schuchardt în Apus — exagerările contemporanilor săi neogramatici, pe care le combătea adeseori. Tocmai cu Schuchardt se simțea, între savanții străini, înrudit sufletește Hasdeu, care zări într'una din cele dintâi cărți ale tânărului învățat polon pe marele linguist viitor Baudouin de Courtenay.

Acesta studiase dialectul interesant din mai multe puncte de vedere, al celor vreo 3000 de Slavi de lângă râul Resia în apropierea orașului Udine. Contactul zilnic cu Italienii din vecinătate a avut de urmare intrarea unui număr mare de cuvinte italienești în limba acestor Slavi. Hasdeu cercetând lista italianismelor din dialectul resian, constată că ele « corespund

mai toate prin sens cuvintelor slavice din limba română » și că multe din ele se dovedesc a fi pătruns prin influența bisericii (*Baudouin de Courtenay și dialectul slavo-turanic din Italia*, Buc. 1876, p. 13 ș. u.) Hasdeu trage concluziuni analoage despre slavismele limbei noastre, arătând că ele nu trebuie să implice un amestec de sânge între Slavi și Români, precum un asemenea amestec etnic n'a existat nici între Resieni și vecinii lor Italieni.

Chestiunea aceasta o reia mai târziu, stăruind asupra însemnătății circulației cuvintelor. Cu perspicacitatea care caracterizează teoriile sale, el arată asemănarea ce există între cuvântul des întrebuințat în limbă și între banul a cărui valoare economică crește cu cât e mai des întrebuințat ca mijloc de schimb. Cercetate sub acest aspect, slavismele din limba română se dovedesc a fi de o foarte mică putere de circulație în comparație cu elementele latine. Hasdeu citează o poezie populară constând numai din cuvinte moștenite dela Romani.

Cercetările moderne asupra migrațiunii cuvintelor, mai ales studiile de geografie lingvistică, arată cât de mult adevăr era în argumentația lui Hasdeu.

Căci dacă de obicei Hasdeu adapta metoda la trebuințele sale de argumentare, el s'a dovedit capabil să ne dea și lucrări străbătute de un spirit metodic strâns. Aceste lucrări sunt cele ce au rămas și vor rămâne încă multă vreme.

În fruntea lor sunt cele două volume din « Cuvinte din bătrâni », singura lucrare mare a lui Hasdeu, dusă până la capăt.

În această operă de erudiție, plină de prețioase observații de amănunt și străbătută de un spirit critic foarte ascuțit, Hasdeu continuă opera de filolog a înaintașului său Cipariu, studiind prețioase monumente de limbă veche. Valoarea acestor probe de graiu vechiu este cu atât mai mare, cu cât ele nu sunt traduceri din scrieri bisericești, ci glose sau traduceri de opere cu caracter mai mult sau mai puțin profan, precum și acte și zapise scrise deadreptul românește. Textele rotacizante îi dau prilej lui Hasdeu să se ocupe mai întâiu cu acest fenomen interesant din limba noastră și cea albaneză. În legătură cu textele din Codicele Sturdzan dădu cel dintâiu

tratat românesc despre literatura populară scrisă și despre marea înrăurire a bogomilismului.

Dacă în Cuvinte din bătrâni Hasdeu apare ca un filolog mare, în cea mai nobilă accepțiune a acestui cuvânt, el a fost în toate timpurile înainte de toate linguist. Imperecherea aceasta atât de fericită dintre filolog și linguist, din ce în ce mai rară la generațiile mai tinere de cercetători, la el se mai completa și cu vaste cunoștințe istorice.

Numai cu aceste calități de polihistor a putut concepe în proporții atât de mari Dicționarul etimologic, pornit după un plan vast.

Când, acum cincizeci de ani, Academia Română, la îndemnul întâiului rege al României, hotărî publicarea unui dicționar, care să se poată înșirui între marile opere similare ale celorlalte popoare de cultură, nimeni altul decât Hasdeu nu putu fi însărcinat cu scrierea lui. Acest Magnum Etymologicum Romaniae nu trebuia însă, în concepția lui, să fie numai o operă lexicală, ci avea să devină în același timp o enciclopedie istorică, socială și folclorică a poporului român. Precum mai înainte compusese un chestionar despre obiceiurile juridice ale poporului român, așa întocmi un nou chestionar, care în 206 de întrebări cuprinde o anchetă vastă asupra limbii, credinții, obiceiurilor și structurii sociale a poporului dela țară. Răspândit în vechiul regat și mai mult prin contrabandă și în Transilvania, acest chestionar a produs 18 volume manuscrise pline de informații prețioase, începând cu rostirea și cu răspândirea cutărui fenomen de limbă și sfârșind cu bogate date despre viața țaranului român.

Această apăsare asupra graiului sătesc era un fel de protestare în contra rătăcirilor latiniste din care se născuse dicționarul celor doi academicieni, Laurian și Massimu, și o luptă deschisă împotriva neologismului. Acest protest și această luptă, la care se angajă însuș Regele Carol în discursul său memorabil din 23 Martie 1884, se încadrau în tendințele școlii Junimii dela Iași, ce dominau mișcarea noastră literară.

Astfel vedem pe Hasdeu, care debutase în literatură cu o limbă împestrită cu multe latinisme și pumnulisme și care era un adversar declarat al Junimei, angajându-se în cele două

direcții—în lupta contra puriștilor exagerați și într'o voită apropiere de limba populară și de literatura ei—pentru care milita cu deosebire gruparea strânsă în jurul lui Titu Maiorescu.

Tratând cuvintele limbii, Hasdeu căuta să le precizeze valoarea semantică, urmărea istoria lor până la originea îndepărtată, îl interesa adesea răspândirea lor geografică și mai ales puterea lor de circulație în graiu. Alături de aceste preocupări pe care trebuie să le aibă orice lexicograf, el mai găsea ocazia să explice credințe, obiceiuri, elucida instituții, făcea genealogii și excursii toponimice. Considerând lucrarea aceasta ca o operă personală a sa, el publica în fruntea fiecărui volum studii asupra problemelor ce-l preocupau și găsea prilejul să-și desvolte părerile sale literare sau filosofice. Pe 200 de coloane sunt tratate următoarele 4 cuvinte: *Basarabă*, *basm*, *baștină* și *bate*. Din cele patru articole, cea mai mare întindere o are micul tratat literar-filosofic despre basme (56 coloane), apoi studiul istoric asupra Basarabilor (52 coloane), urmează considerațiile asupra termenului juridic *baștină* (46 coloane) și în sfârșit istoria cuvântului *bate* (42 coloane). Înțelegerea lingvistică, talentul de lexicograf, adâncul simț pentru finețele limbii române ce se vădesc la tratarea acestui cuvânt ne fac să regretăm adânc că Hasdeu n'a înțeles, cu marele Goethe, că adevăratul maestru se arată în puțința de a se restrânge. Fără spirit de sacrificiu nu s'a scris încă nici o operă care să dăinuiască sau să poată fi dusă la bun sfârșit.

Totuși chiar așa fragmentar cum ne-a rămas, Marele Dicționar Etimologic al lui Hasdeu va rămânea, nu atât pentru bogăția — mai puțină decât s'ar crede — a materialului cuprins în el, cât pentru talentul cu care a fost scris. Cel ce voește să se informeze despre sensurile exacte ale unui cuvânt sau să-i cunoască originea, nu va găsi în Etimologicul lui Hasdeu un material aranjat în mod sistematic, clasat în compartimente ce permit o ușoară orientare și o documentare repede, după metodele practice și economicoase ale celor mai mulți autori de dicționare. Hasdeu nu voia să dea o operă de consultare, ci să scrie despre fiecare cuvânt al limbii o monografie individuală, în afară de formulele rigide ale lexicografiei, încadrând cuvântul în ambianța sa, făcând excursiile ce i se păreau

interesante, deschizând parenteze de câte ori cunoștințele sale vaste i-o permiteau și căutând totdeauna să dea o formă atrăgătoare și literară articolului său de dicționar, chiar când el consta în mare parte din înșirarea unor exemple sau citațiuni.

Numărul celor ce simt astăzi nevoia să ia din când în când în mână un mare dicționar al limbii lor materne, pentru ca să-i cunoască bogăția și să pătrundă mai adânc în tainele ei pline de farmec, scade tot mai mult. Numai din faimă se cunoaște lucrarea gigantică a celui ce a îngropat în ea zece ani ai vieții sale și un admirabil devotament. Și totuși, mai mult decât din alte opere, în acest *Etymologicum Magnum Romaniae*, se reflectează marele și multilateralul său talent.

Dacă timpul a așternut uitarea peste unele pagini din activitatea bogată a acestui erudit, cu o minte atât de ascuțită și de originală, nu vom uita niciodată că el a arătat cel dintâiu partea însemnată constitutivă pe care a avut-o în ființa noastră poporul traco-dac. În opoziție cu latiniștii, care, în frunte cu Petru Maior, susțineau un purism fiziologic și credeau că Românii veniți în Dacia nu s'au amestecat niciodată cu Dacii, Hasdeu era convins că în vinele noastre curge în mare măsură sângele vitejilor noștri strămoși autohtoni, de care avem tot dreptul să fim mândri. Astfel el a dărâmat o concepție greșită și a înlocuit-o cu alta, care explică multe din însușirile noastre etnice.

Hasdeu a fost însă înainte de toate un animator, care a știut să pasioneze pe contimporanii săi pentru studiile istorice și lingvistice, deșteptând nu numai în cercuri largi interesul pentru ele, ci însufletind tineretul să cerceteze cu pasiune un trecut plin de fapte glorioase și tainele limbii armonioase și bogate care a cimentat unitatea noastră națională.